

PAAMINISTERI PAATTI TANAAN

Suomalaiset kielentutkijat ovat muutamman vuoden ajan kiinnittäneet huomiota tuoreeseen äänne­muutokseen, joka nyky­muodossaan lienee ollut meneillään vasta hyvin lyhyen aikaa. Kyseessä on siis yksi uusimmista suomalaisen puhekielen innovaatioista. Tämä muutos on *ä:n* artikulaation muuttuminen takaisemmaksi, *a:ta* muistuttavaksi, kuten *pääsi* > *paasi*, *märkää* > *markaa*, *väri* > *vari*. Olen tehnyt suppean pilottitutkimuksen *ä* > *a* -muutoksesta, ja tässä kirjoituksessa tarkoitukseni on valaista lähinnä sitä, millä tavalla tuo muutos on kielisysteemissä etenemässä.

Takainen *ä:n* artikulaatiotapa on murteentutkijoille jo vanhastaan tuttu osasta savolaismurteita ja osin myös meän kielestä, jossa kyse tosin on pikemminkin vokaalisoinnun sortumisesta kuin artikulaatiotapamuutoksesta. Nyttemmin havaintoja *ä* > *a* -muutoksesta on kuitenkin tehty erityisesti Etelä-Suomen kaupunkipuhekielistä. Samalla on syntynyt käsitys, että tämä muutos etenee nuorten naisten johdolla. Oma vaikutelmani on se, että takainen artikulaatio on yleisintä teini-ikäisillä tytöillä. Alle 10-vuotiailta takaista ääntämystä kuulee niin paljon vähemmän, että tuntuu suorastaan mahdolliselta, että takainen ääntämys opitaan pääosin vasta teini-ikää lähestyttäessä. Kyse ei kuitenkaan ole vain kouluikäisten kielenkäyttöön rajoittuvasti ilmiöstä, sillä myös 20–30-vuotiailta naisilta takaista ääntämystä kuulee usein. Tätä vanhemmilla takaiset variantit tuntuvat olevan harvinaisia. Mikäli vanhimmat takaisen artikulaation käyttäjistä ovat noin 30-vuotiaita ja mikäli tämä ääntötapa tosiaan tarttuu puheeseen vasta koulu­iässä, voidaan

arvioida *ä* > *a* -muutoksen käynnistyneen aikaisintaan 1970-luvulla.

Kielentutkijoiden ohella myös tavalliset kielenkäyttäjät ovat kiinnittäneet huomiota *ä:n* artikulaation muuttumiseen. Tämän kirjoituksen otsikossa esiintyy ilmaus, jolla olen kuullut imitoitavan muuatta television uutistenlukijaa (nuorta naista), ja lehtien yleisönosastoissa on asia ollut esillä monta kertaa. Kiintoisaa on, että kaikki havaitsemani kommentit asiasta ovat olleet jyrkän kielteisiä. Uusi artikulaatiotapa on aiheuttanut ärty­mystä monissa kielenkäyttäjissä, jotka esimerkiksi juuri yleisönosastoissa ovat kuvanneet takaista ääntämistä-paa »rumaksi» ja »puhevikaiseksi».

/Ä/:N TAKAISTUMINEN KIELENMUUTOKSENA

Foneettiselta kannalta *ä* > *a* on vähittäinen muutos. Tällä haavaa täysin *a:n* veroista ääntämystä kuulee verrattain harvoin. Vaikka lyhyiden vuoksi puhun *ä* > *a* -muutoksesta, tuottaa takaistuminen tosiasias­sa ainakin vielä useimmiten vokaaleita, jotka foneettiselta kannalta ovat *ä:n* ja *a:n* välimaastoon sijoittuvia keskivokaaleita. Takaistumisen foneettinen vähittäisyys on sinänsä odotuksenmukaista, koska äänne­muutokset tunnetusti pyrkivät toteutumaan vähittäisinä, mikäli se on artikulatorisesti mahdollista, toisin sanoen mikäli vanhaa ja uutta varianttia yhdistää foneettinen jatkumo (asiasta esim. T. Itkonen 1970: 434). Tässä tapauksessa varianteja yhdistää ääntämyksen takaisuusasteeseen perustuva jatkumo, mikä mahdollistaa artikulaation muutoksen vähittäisyyden.

Toinen hyvin tiedossa oleva seikka on se, että vasta välivaiheeseen asti edennyt vähittäinen ääntenmuutos on usein heikosti tiedostettu (tästä esim. Hockett 1965: 202). Vaikka edellä mainitsin *ä* > *a* -muutoksen saaneen tästä huolimatta melkoisesti kielteistä huomiota osakseen, olen silti voinut todeta, että erittäin monet kielenkäyttäjät eivät havaitse muutosta ollenkaan: he eivät kuule takaistuneiden varianttien poikkeavan »normaaleista» etisistä varianteista millään tavalla, eivät edes siinä tapauksessa, että heidän huomiotaan erityisesti kiinnitetään kyseeseen ilmiöön. Kaikkein heikoimmin *ä* > *a* -muutoksen tuntuvat havaitsevan ne kielenkäyttäjät, joiden omaan idiolektiin tuo muutos on onnistunut pureutumaan. Olen keskustellut asiasta muutamien sellaisten henkilöiden kanssa, joiden puheessa muutos on niin pitkällä, että heillä kuulee melko usein jopa täysin *a*:n veroista ääntämystä. Yksikään näistä kielenkäyttäjistä ei kuitenkaan ole »myöntänyt» ääntävänsä *ä*:tä normaalisti poikkeavalla tavalla.

Takaistumismuutoksen nykyisestä alueellisesta levinneisyydestä ei liene tehty edes ylimalkaista selvitystä. Itse olen havainnut muuttunutta artikulaatiota etenkin pääkaupunkiseudun puhekielessä, jossa *ä* > *a* -muutos ei ehkä ole pelkkä yksittäinen ääntenmuutos. Pääkaupunkiseudulla on etenkin nuorten puhekielessä nimittäin merkkejä siitä, että vokaalisointuun osallistuvien etuvokaalien koko sarja olisi joutumassa takaistumismuutoksen kohteeksi, toisin sanoen *ä*:n lisäksi myös *ö* ja *y*. Vokaalitypologian kannalta nuo kolme vokaalia ovat suomen kielen vokaaliston »erikoisimmat» foneemit, minkä vuoksi nyt idullaan olevan muutoksen foneettinen suunta ei ole

yllättävä. Oudoksuttavaa olisi päinvastainen kehitys, jossa vastaavat takavokaalit alkaisivat muuttua artikulaatioltaan etisiksi. Ovathan *a* ja *u* käytössä kaikissa kielissä ja myös *o* hyvin monissa, kun taas *ä*, *ö* ja *y* ovat selvästi harvinaisempia. (Suomen vokaalijärjestelmän suhteesta muihin vokaalijärjestelmiin ks. Nahkola 1988 viitteeseen.)

Labiaalisissa etuvokaaleissa *y* ja *ö* takaistumiskehitys on sikäli mutkikkaampi kuin *ä*:ssä, että havaintojeni mukaan *y*:n ja *ö*:n takaistuessa toisinaan vokaalin labiaalisuus säilyy (eli suunta on kohti *u*:ta ja *o*:ta), mutta toisinaan etisyyden vähentyessä myös labiaalisuus vähenee (eli suunta on pikemminkin *i*:hin ja *e*:hen päin). Lisäksi *y* ja *ö* ovat suomessa hyvin pientaajuisia foneemeja (frekvensseistä esim. Pääkkönen 1973: 320–321, Häkkinen 1977: 59). Kaikkiaan takaistumismuutos on kiistattoman selvästi käynnissä siis vain *ä*:n artikulaatiossa. Koska kuitenkin myös *y*:n ja *ö*:n ääntämisessä on pääkaupunkiseudun murteissa takaistumismuutoksen oireilua, herää ajatus, että *ä* > *a* -muutos olisi lähtöisin tuolta alueelta. Tätä oletusta tukee se, että ainakin Tampereen seudulla takainen ääntämys on miehillä (ikään katsomatta) edelleen harvinaista, mutta pääkaupunkiseudulla sukupuoliero lienee jo tasoittumassa (Lea Laitisen arvio).

Myös ainakin Tampereen puhekielessä *ä* > *a* -muutoksen eteneminen on päässyt hyvään alkuun. Tampereen puhekielessä *ä* > *a* -muutos joutuu kilpailemaan vanhemman väljiin vokaaleihin kohdistuvan muutoksen kanssa. Kyseessä on väljien vokaalien artikulaation suppeneminen eli *ä* > *e* ja *a* > *o*.¹ Myös tämä artikulaation muuttuminen suppeammaksi on foneettisesti vähit-

¹ Murteenutkijoille myös väljien vokaalien suppeneminen on vanhastaan tuttu muutos, mutta sen levikkialue on tavallisesti määritetty kovin pieneksi: sitä on pidetty yläsatakuntalaismurteen piirteenä, ei niinkään Tampereen seudun perihämäläisyytenä (esim. Kettunen 1940, kartta 154; Rapola 1966: 353–355). Itse asiassa Tampereen puhekielessä myös puolisupeilla vokaaleilla on taipumus ääntyä normaalia suppeampina, toisin sanoen artikulatorisesti lähentyä vastaavia suppeita vokaaleita.

▷

täistä, ja Tampereen puhekielessä muutos hyvin usein tuottaa puoliväljiä, ei puolisupeita, vokaaleita — siis sellaisia, jotka jäävät *ä:n* ja *e:n* sekä *a:n* ja *o:n* välimaastoon. Fil. lis. Marja Saanilahden mukaan (henkilökohtainen tiedonanto) Tampereen koulu- laisten puhekielessä nuo kaksi kilpailevaa muutosta näyttävät olevan asettumassa erot- tamaan tyttöjen ja poikien puhetta: *ä > a* on ominainen tytöille, *ä > e* pojille.

TUTKIMUKSEN TAVOITE

Pilottitutkimukseni päätavoite oli saada selkoa siitä, millä tavoin takaistumismuutos etenee kielisysteemissä. Tarkoitus oli tehdä havaintoja siitä, onko takaistunut artikulaatio joissain äänneasemissa yleisempää kuin toisissa eli voidaanko osoittaa, että äännerakenteeltaan erilaiset lekseemit ovat alttiudeltaan erilaisia, mitä tulee takaisen artikulaation esiintymiseen. Mikäli ilmeni, että *ä > a* -muutos todellakin etenee tällä tavoin sanastollisesti vähittäisenä muutoksena (eli ns. *leksikaalisen diffuusion* keinoin), tarjoutuu mahdollisuus saada viitteitä muutoksen syntymekanismista. Jos nimittäin muutos on joissain äänneasemissa pidemmällä kuin muissa, on perusteltua olettaa muutoksen alun perin käynnistyneen juuri niissä asemissa, joissa se nyt on muita asemia pidemmällä. (Leksikaalisesta diffuusiosta ks. esim. Wang 1969: 12–13.)

Kielenoppaina oli kymmenen koululaisen ryhmä Virtain Vaskivedeltä. Näiden koululaisten puhetta tallennettiin kesällä 1996, jolloin he olivat 12–18-vuotiaita. Ryhmässä on neljä poikaa ja kuusi tyttöä. Tutkimukseni alkoi laadullisella seulontavaiheella, jossa tein havaintoja pelkästään siitä, esiintyykö kielenoppaalla takaistunutta artikulaatiota vai ei. Ilmeni, että neljästä pojasta ei yhdelläkään esiintynyt takaistunutta artikulaatiota edes nimeksi. Kuudes-

ta työstä taas vain yhdeltä takaistuneet variantit puuttuivat käytännöllisesti katsoen kokonaan. Lopuilla viidellä tytöllä esiintyi takaisia varianteja, mutta heistäkin kolmella takainen ääntämys oli melko harvinaista. Kahdella tytöllä takaista artikulaatiota esiintyi verrattain paljon. Tämä pikku otos antaa siis tukea sille käsitykselle, että *ä > a* -muutos etenee nimenomaan (nuorten) naisten johdolla. Käytettävissäni oli haastatteluaineistoa myös 24–35-vuotiailta vaskivetisiltä nuorilta. Tein tästäkin aineistosta laadullisen tutkimuksen, jossa ilmeni, että Vaskivedellä ei takainen ääntämys ole tuolle ikäryhmälle vielä ollenkaan ominainen. Ainakin Virtain Vaskivedellä *ä > a* -muutos on siis hyvin nuori tulokas.

Määrälliseen tutkimukseen *ä > a* -muutoksen etenemismekanismeista otin mukaan ne kaksi koulutyttöä, joilla takaista ääntämystä esiintyi runsaasti, sekä yhden niistä kolmesta työstä, joilla takaisia varianteja oli jonkin verran. Tuonnempana he ovat kielenoppaat T1 (haastatteluhetkellä 13-vuotias), T2 (18-vuotias) ja T3 (12-vuotias). Tarkkailin takaisen ääntämyksen esiintymistä näissä kolmessa idiolektissa vertaamalla takaisen varianttien yleisyyttä äännerakenteeltaan erilaisissa sanoissa. Äänneasemittainen jako nojautui kolmeen muuttujaan, joilla oletin voivan olla merkitystä takaisen ääntämyksen yleisyyteen. Vertailin takaisen ääntämyksen esiintymistä ristiin kaikkien kolmen muuttujan perusteella. Nuo muuttujat ovat 1) vokaalin painollisuus, 2) vokaalin kesto sekä 3) vokaalin myötäesiintyminen. Viimeksi mainitulla tarkoitan sitä, onko kyseisen *ä*-esiintymän kanssa samassa sananmuodossa (eri tavussa) myös muita *ä*-esiintymiä vai onko kyse sananmuodon ainoasta *ä:n* sisältävästä tavusta. Esimerkiksi nominatiivimuodossa *väri* on vain yksi *ä*-esiintymä, mutta koska adessiivimuodossa *värillä* on toinenkin *ä*, on tuo adessiivimuoto luokiteltu useampia

kuin yhden *ä*:n sisältävien sananmuotojen ryhmään, vaikka toinen *ä* kuuluu sija-pääteeseen eikä vartaloon. Mikäli muual-lakin sananmuodossa *ä*:tä esiintyi, erotel-lin tapaukset sen mukaan, onko toinen *ä*:n sisältävä tavu tarkasteltavan *ä*-esiintymän edellä vai jäljessä sanassa.

Luokittelin kaikki *ä*-vokaalin esiinty-mät korvakuulolta jompaankumpaan kah-desta mahdollisesta luokasta, jotka ovat etinen («normaali») artikulaatio ja takais-tunut artikulaatio. Jälkimmäiseen luokkaan kuuluvat kaikki ne esiintymät, jotka kuulos-tivat «normaalia» takaisemmilta, riippu-matta siitä, mikä takaistumisen foneettinen aste oli. Kielenoppaillani ei täysin *a*:han sulautunutta artikulaatiota ollut juuri lain-kaan. Koska ainakin Helsingissä ja Tampe-reella *a*:ksi takaistuneita variantteja kuulee verrattain taajaankin, on oletettavissa, että takaistuneita variantteja esiintyy noissa puheyhteisöissä ylimalkaankin enemmän kuin Virtain Vaskivedellä.

TAKAINEN /Ä/ ERI ÄÄNNEYMPÄRISTÖISSÄ

Seuraavassa esitän havaintoja takaisen ään-tämyksen osuudesta eri sana-asemissa kul-lakin informantilla erikseen sekä kaikilla

kolmella keskimäärin. Tarkastelun pohjaksi mainittakoon takaisten varianttien osuus kaikista *ä*:n esiintymistä kullakin kolmella kielenoppaalla:

- T1 30,0 % (1117 esiintymästä)
- T2 29,3 % (745 esiintymästä)
- T3 13,4 % (761 esiintymästä)

Taulukossa 1 verrataan keskenään pitkän ja lyhyen *ä*:n edustusta toisaalta pääpainolli-sissa tavuissa, toisaalta pääpainottomissa tavuissa. Pääpainollisesta tavusta on pitkän *ä*:n osalta ilmoitettu erikseen tiedot yksita-vujen (esim. *pää*) ja monitavujen (esim. *pääsi*) edustuksesta. Yksitavuisissa sanan-muodoissa lyhyen *ä*:n esiintymiä oli niin vähän, että nuo esiintymät (esim. *tän* << *tämän*) on laskettu yhteen useampitavuis-ten sananmuotojen (kuten *väli*) ensi tavun *ä*:n kanssa.

Taulukosta 1 nähdään, että *ä* > *a*-muu-tos on vähittäinen paitsi foneettisesti myös sanaston kannalta: takaistuneiden variant-tien osuus vaihtelee hyvin paljon vokaalin keston sekä etenkin vokaalin painoluokan mukaan. Tämä vaihtelu kuvastaa erittäin selvää hierarkiaa, joka on sama kaikilla kolmella kielenoppaalla. Vähintään kaksi-tavuisissa sananmuodoissa on ensi tavun

Pääpainollinen tavu	T1	T2	T3	keskiarvo	N
<i>ää</i> (monitavu)	75,7	63,6	41,9	60,4	90
<i>ää</i> (yksitavu)	44,4	45,8	23,5	37,9	234
<i>ää</i> (yht.)	51,6	50,6	30,5	44,2	324
<i>ä</i>		54,3	33,8	47,3	299
Pääpainoton tavu					
<i>ää</i>	37,9	30,2	7,8	25,3	299
<i>ä</i>	18,0	17,2	7,0	14,1	1480

Taulukko 1. Takaistuneiden varianttien osuus (%) pitkän ja lyhyen *ä*:n edus-tuksessa pääpainollisissa ja pääpainottomissa tavuissa.

▷

pitkässä *ä*:ssä takaistuneiden varianttien osuus kaikkein suurin jokaisella kielenoppailla. Yksitavuissa on takaistuneita variantteja selvästi harvemmin. Myös ensi tavun lyhyt *ä* on kielenoppailla sangen usein

takaistunut. Jälkitavuissa takaisten varianttien osuudet ovat paljon pienempiä kuin ensi tavussa, mutta jälkitavuissakin pitkä vokaali on takaistunut useammin kuin lyhyt vokaali.

Pääpainollinen tavu	T1	T2	T3	keskiarvo	N
ainoa <i>ä</i>	43,0	45,3	25,2	37,8	509
jäljessäkin <i>ä</i>	55,6	58,1	35,2	49,6	299
Pääpainoton tavu					
ainoa <i>ä</i>	16,6	10,7	3,4	10,2	1191
jäljessäkin <i>ä</i>	24,5	28,2	13,2	22,0	145
edelläkin <i>ä</i>	32,6	38,2	15,9	28,9	433
mol. puolin <i>ä</i>	31,2	50,0	14,3	31,8	46
ei-ainoa <i>ä</i> (yht.)	30,8	37,1	15,0	27,6	624

Taulukko 2. Takaistuneiden varianttien osuus (%) *ä*:n edustuksessa pääpainollisessa ja pääpainottomassa tavussa tarkasteltuna sen mukaan, onko sananmuodossa yksi (= ainoa) vai useampi (= ei-ainoa) *ä*:n sisältävä tavu (mukana lyhyet ja pitkät *ä*:t sekä *ä*:n sisältävät diftongit).

Taulukko 2 osoittaa, että takaistuneiden varianttien esiintymiseen näyttää melko paljonkin vaikuttavan se, onko sananmuodossa yksi vai useampia *ä*-vokaaleita. Jos sananmuodossa on vain yksi *ä*, se on takaistunut harvemmin kuin *ä* sellaisessa sananmuodossa, jossa on *ä* vähintään kahdessa tavussa. Kattavaa syytä tähän on vaikea osoittaa, ja varmasti kysymys osittain onkin taulukossa 1 tarkasteltujen muuttujien vaikutuksesta taulukon 2 lukuihin.

Vaikea on selittää nimenomaan sitä, miksi silloin, kun *ä*:n sisältävän tavun jäljessäkin sananmuodossa on *ä*:n sisältävä tavu, takainen ääntämys olisi yleisempää kuin sananmuodon ainoassa *ä*:ssä. Ei vaikuta todennäköiseltä, että puhuja ensimmäistä *ä*:tä tuottaessaan ikään kuin ennakoisi seuraavan *ä*:n takaistumista. Pääpainollisessa asemassa vaikuttaa ainoan *ä*:n vähäisempään takaistumiseen osaltaan se, että

yksitavujen pitkät *ä*:t kuuluvat tähän lajiin, ja taulukko 1 osoitti yksitavujen olevan syystä tai toisesta takaistumisen kannalla harvemmin kuin monitavujen. Takaista ääntämystä näyttää lisäävän varsinkin se, jos *ä*:n edellä sananmuodossa on jo ollut *ä*:n sisältävä tavu. Edellä olevan *ä*:n vaikutus on tulkittavissa progressiiviseksi assimilaatioksi. Ensi tavussa *ä* on verrattain usein takaistunut, ja se tarjoaa assimilaatiolähteen jälkitavun *ä*:lle.

Taulukosta 3 voidaan nähdä se edelläkin ilmi tullut seikka, että kaikilla kielenoppailla takaistuneiden varianttien osuus on pitkässä *ä*-vokaalissa selvästi suurempi kuin lyhyessä. Diftongien edustusta on taulukon 3 perusteella vaikea arvioida. Esiintymien määrä on niissä verrattain pieni, mutta ongelmallisinta on se, että diftongitapaukset keskittyvät hyvin vahvasti pääpainolliseen tavuun: kaikki *äy*-diftongin

esiintymät ovat ensi tavusta ja *äi*-diftingin esiintymistäkin liki kolme neljännestä. Niinpä diftongit saavat taulukossa 3 tavaltaan »painollisuusetua», joka nostaa takais-ten varianttien suhteellista osuutta vertailu-ssa pitkän ja lyhyen *ä*:n kanssa. Tästä huoli-matta voidaan todeta, että takaisten variant-tien osuus jää kummassakin diftongissa alle niiden lukujen, jotka taulukossa 1 osoitta-vat pääpainollisen *ää*:n ja *ä*:n osuuksia.

Taulukosta 4 näkyy tiivistettynä, että ta-kaistuneiden varianttien esiintyminen kor-reloi suoraan tavuaseman painollisuusas-teen mukaan. Sivupainollisia tapauksia on niin vähän, että niistä ei pitkälle meneviä päätelmiä kannata tehdä, mutta olennaista on, että kaikilla kielenoppailla takaisten va-rianttien osuus on ensi tavussa paljon suu-rempi kuin jälkitavuuissa.

	T1	T2	T3	keskiarvo	N
<i>ää</i>	45,8	39,0	19,5	34,8	623
<i>ä</i>	24,4	24,2	10,6	19,7	1779
<i>äy</i>	19,4	36,6	14,3	23,4	119
<i>äi</i>	34,7	47,6	28,1	36,8	102

Taulukko 3. Takaistuneiden varianttien osuus (%) pitkän *ä*:n, lyhyen *ä*:n sekä diftongiin kuuluvan *ä*:n edustuksessa.

Pääpainollinen tavu	T1	T2	T3	keskiarvo	N
	47,9	50,2	28,5	42,2	808
Pääpainoton tavu					
Sivupainollinen tavu	26,7	37,9	27,8	30,8	77
Painoton tavu	21,1	18,8	6,8	15,6	1738
yhteensä	21,4	19,8	7,5	16,2	1815

Taulukko 4. Takaistuneiden varianttien osuus (%) *ä*:n edustuksessa painol-lisissa ja painottomissa tavuuissa.

TAKAISTUMISMUUTOKSEN SYNNYSTÄ

Edellä ilmenneet sana-asemien väliset erot *ä* > *a* -muutoksen etenemisessä antavat ai-heen uskoa, että tämä äänneenmuutos on käynnistynyt painollisen *ä*:n artikulaatios-sa, todennäköisesti nimenomaan pitkän pääpainollisen *ä*:n ääntämisessä. Takaista

ääntämystä esiintyy selvästi eniten ensi ta-vun pitkässä *ä*:ssä, esim. sellaisissa sanan-muodoissa kuin *väärä*, *pääsee*. Takaistu-mista tapaa toiseksi eniten ensi tavun ly-hyessä *ä*:ssä, esim. sellaisissa muodoissa kuin *säkä*, *väli*. Vähemmän takaisia variant-teja on pääpainottoman tavun pitkässä *ä*:ssä, esim. *mässään*, *kerää*. Harvinaisim-pia takaiset variantit ovat pääpainottoman

tavun lyhyessä ä:ssä, esim. *mätänee, kesä, edessä*; varsinkin sananloppuinen sijapäätteen *ä* oli kielenoppailla lähes aina takais-tumaton. Nämä havainnot ovat periaatteessa sikäli odotuksenmukaisia, että mikäli tarkoitus on kaventaa *ä:n* ja *a:n* artikulatorista eroa (tai poistaa se), on ehkä luontevaa, että muutos lähtee liikkeelle asemasta, joi-sa tuo ero on hyvin selvä, nimittäin tarmok-kaasti artikuloituista pitkistä pääpainolli-sista vokaaleista. Vaisummin tuotetut lyhyet painottomat vokaalit voisivat näin ajatellen odottaa pitempään.

Diftongien asemasta *ä > a* -muutoksen etenemishierarkiassa on vaikea saada sel-koa, kuten taulukon 3 yhteydessä todettiin. Selvää on, että *äi*-diftongia ei muutoksen ole mitenkään vaikea tavoittaa. Sen sijaan *äy*-diftongi tuntuu aiheuttavan muutoksen etenemiselle ongelmia. Keskeinen vaikeus tässä on varmasti vokaalisointu: tämä on ainoa äänneyhdistelmä, jossa *ä > a* -muu-tos aiheuttaa toteutuessaan vokaalisointu-loukkauksen tavun sisällä (*ay < äy*). Muis-sa tapauksissa muutoksen tuottama äänne tai äännejono on jo sellaisenaan olemassa kielessä (*aa, a, ai < ää, ä, äi*).

Kiintoisaa on, että muutos on vahvim-millaan siinä asemassa, joka on esiintymis-taajuudeltaan pienin, ja heikoimmillaan asemassa, joka on taajuudeltaan suurin: kuten taulukosta 1 nähdään, (monitavujen) ensi tavussa esiintyvä *ää* on varsin pientaa-juinen, kun taas jälkitavujen *ä* on erittäin suurtaajuinen. Muutos on siis pureutunut vahvimmin sellaiseen asemaan, joka pu-heessa reaalistuu verrattain harvoin, ja vas-taavasti muutos on alkutekijöissään ase-massa, joka esiintyy puheessa hyvin taa-jaan. Ns. *taajuusherkkyyden hypoteesi* sis-ältää sen käsityksen, että sellaiset äänteen-muutokset, joiden synty on ollut »fysiolo-gisesti motivoitu», foneettispohjainen, käynnistyvät suurtaajuisessa sanastossa, ja muunlaiset muutokset, kuten analogiset ja

muut mallimuutokset, alkavat tiensä pien-taajuisista asemista (hypoteesista ks. Phil-lips 1984 ja Nahkola ja Saanilahti 1990 viit-teineen). Tässä tutkimuksessa olen seurannut *ä > a* -muutoksen toteutumista frek-venssiltään erilaisissa sana-asemissa, en yksityisissä lekseemeissä. Silti taajuushy-poteesi antaa syyn epäillä, että *ä > a* -muu-toksen syntymekanismit eivät olisikaan puhtaan foneettiset, toisin sanoen että kyse ei olisikaan tavallisesta, spontaanista ään-tämistavan muutoksesta vaan jostain muus-ta. Jos kyse alun perin on ollut vaikkapa kuullun ääntämistavan jäljittelystä, mikä (keiden puhetapa) voisi tarjota mallin tuol-le jäljittelylle?

Malli tuskin on vanha savolainen ään-tötapa, vaikka juuri savolaisvaikutukseen tämä muutos on joissain lehtikirjoituksissa yhdistetty. Pääkaupunkiseudulla savolais-murteiden puhujia on kyllä melkoisesti, mutta savolaismurteen sosiolingvistinen asema ei alueella ole erityisen otollinen ääntämismallin antajaksi. Myös vieraan kielen mallia on vaikea osoittaa. Vaikka muutos tuntuu olevan erityisen pitkällä pää-kaupunkiseudulla, siis kaksikielisellä alu-eella, ei ruotsin fonetiikka edes periaattees-sa tarjoa mallia tälle muutokselle. Ruotsa-laisen ääntämistavan vaikutuksestahan ete-lärannikolla esiintyy jo vanhastaan toisen-laista *ä:n* artikulaation muutosta, nimittäin suppenemista *e:n* suuntaan. Eräiden muiden kieliryhmien äidinkielliset puhujat sitä vas-toin ääntävät suomen *ä:n*, etenkin juuri pit-kän *ä:n*, hyvin takaisena. Esimerkiksi monille äidinkielenään englantia puhuville henkilöille ovat suomea äännettäessä (eten-kin määrääsemisissä) ominaisia sellaiset va-riantit, joita nyt tarkasteltava äänteenmuu-tos tuottaa. Silti on vaikea ajatella, että tämä muutos olisi voinut käynnistyä niin ohuen säikeen varassa kuin pienen kielivähemmis-tön (tai useammankaan pienen vähemmis-tön) puhettavan jäljittelynä.

TAKAISTUMISMUUTOKSEN MAHDOLLISIA SEURAAMUKSIA

Muutoksen lopullisia rajoja on tässä vaiheessa mahdoton arvioida. Alueelliselta kannaltahan tämä kirjoitus ei asiaa edes pyri valottamaan, mutta muutoksen foneettinenkaan »tavoite» tai lopputulos ei ole ilmiselvää. Virtolaisilla kielenoppaillani täysin *a*:n veroinen ääntämys oli siis aivan poikkeuksellista, mutta koska sellaistaikin artikulaatiota melkoisesti kuulee muualla, on mahdollista olettaa tämän muutoksen sellaiseen »pyrkivän». Mikäli käy niin, että *ä* > *a* -muutos onnistuu tulevaisuudessa häiriötettä etenemään, lopulta lienee edessä jompikumpi seuraavista vaihtoehdoista: joko *ä* ja *a* sulautuvat tai *ä* ja *a* lähentyvät toisiaan foneettisesti mutta jäävät erillisiksi foneemeiksi. Ensimmäinen vaihtoehto olisi viestinnällisesti siinä määrin mullistava, että voi uskoa kielisysteemin pyrkivän torjumaan sen jollain tavalla. Mikäli foneemien sulautuminen todella olisi uhkaamassa, olisi odotettavissa työntömuutos, jossa alkuperäisen *a*:n ääntämys vuorostaan alkaisi muuttua johonkin suuntaan sulautumisen estämiseksi. Tällä tavoinhan eri kielissä on käynnistynyt monivaiheisia ketjumutoksia, esimerkiksi juuri vokaalirotaatioita (muutosten ketjuuntumisesta esim. E. Itkonen 1966: 190–196, Labov 1982: 73–74). Mikäli — odotuksenvastaisesti — *ä* tosiaan sulautuisi *a*:han, olisi seuraavaksi ilmeisesti edessä se, että ainoaksi väljäksi vokaalifoneemiksi jäänyt *a* lipuisi takavokaalisesta positioista keskivokaaliksi, foneettisesti sentyyppiseksi »keski-*a*:ksi» kuin nytkin niissä kielissä, joissa on vain yksi väljä vokaali.

Jälkimmäinen vaihtoehto olisi kielisysteemin kannalta verrattain harmiton, sillä *ä* ja *a* jäisivät erillisiksi foneemeiksi, joiden foneettinen ero vain olisi pienempi kuin ennen muutosta. Selvää on, että muutoksen

nykyvaiheessa väljät vokaalifoneemit ovat mentaalisesti erillisiä niilläkin kielenkäyttäjillä, joilla takaistumismuutos tuottaa täysin *a*:nkin veroista artikulaatiota. Tähän liittyen mainittakoon, millaisia viestintäongelmia takaistumismuutos on toisinaan aiheuttanut kootessani aineistoa muutoksesta Tampereella, jossa täysin *a*:n veroinen ääntämys ei ole harvinaista. Vaikka tietysti osasin varautua siihen, että foneettisesti täydellisenä *ä* > *a* -muutos aiheuttaa homonymiaa, jouduin silti seuraavanlaisiin tilanteisiin. Eräs informantti kertoi syövänsä mielellään *nakkileipää*, jolloin tiedustelin, mitä muuta hän leipänsä päälle laittaa *nakkien* lisäksi. Vasta kun informantti katsoi minuun ymmällään, osasin tulkita hänen herkkunsa *näkkileiväksi*. Toisessa tapauksessa kielenopas kertoi huoneensa olevan niin kylmä, että katsellessaan televisiota hän vetää *takin* päälleen. Ehdin jo pahoitella järjestelyä epämurkavaksi, kunnes ymmärsin informantin tarkoittaneen *täkkiä*.

Takaistumismuutoksen huono tiedostetus sekä se, että täysin *a*:nkin veroiset variantit ovat puhujille mentaalisesti yksiselitteisiä *ä*-foneemeita, kytkeytyvät läheisesti yhteen. Nämä kaksi seikkaa antavat muutokselle mahdollisuuden päästä etenemään hyvin pitkälle kielessä ja yhteisössä. Tosin silloin, kun muutos tiedostetaan, se näyttää saavan ankaran kielteisen leiman, kuten edellä on mainittu. Tällä haavaa muutoksen tiedostajat vain lienevät pääosin niitä, jotka itse eivät muutokseen osallistu. Monet sosiolingvistit ovat sitä mieltä, että tämän tapainen kehitys on ylimalkaankin kielenmuutoksille ominainen: mitä yleisemmin muutos tiedostetaan, sitä yleisemmin se arvotetaan kielteisesti (ks. esim. Labov 1972: 178–181).

Mainitut kaksi seikkaa saavat aikaan myös sen, että takaistumismuutoksen aiheuttamia vokaalisointurikkomuksiakaan ei tiedosteta ja niinpä sellaisia saa näköjään

vapaasti tapahtua. Rikkomuksella tarkoitan tilannetta, jossa *ä* on selvästi takaistunut, mutta saman sananmuodon *y* tai *ö* on artikulaatioiltaan »normaalin» etinen, kuten muodossa *paasy* < *pääsy*. Toisaalta on myös merkkejä vokaalisointuun sopeuttavasta assimiloitumisesta, jossa takaistunutta *ä*:tä jäljempänä sananmuodossa myös *y* tai *ö* ääntyy takaistuneena, kuten *paasu* < *pääsy*, myös *kautiin* < *käytiin*. Luultavasti tällainen assimilointuminen on kielenkäyttäjillä yhtä tiedostamatonta kuin itse *ä* > *a* -muutoskin. Ainakin nykyvaiheessa takaistumismuutokseen liittyvä assimilointuminen on sekin tavallisesti osittaista. Tuotokset ovat yleensä pikemminkin keski- kuin takavokaaleita. ■

KARI NAHKOLA
Aittakatu 10 B 4, 33560 Tampere

LÄHTEET

- HOCKETT, CHARLES 1965: Sound change. – *Language* 41 s. 185–204.
- HÄKKINEN, KAISA 1977: Tilastotietoja suomen kielen äännerakenteesta. – *Sananjalka* 19 s. 57–68.
- ITKONEN, ERKKI 1966: *Kieli ja sen tutkimus*. WSOY, Helsinki.
- ITKONEN, TERHO 1970: Ovatko äänne muutokset vähittäisiä vai harppauksellisia. – *Virittäjä* 74 s. 411–438.
- KETTUNEN, LAURI 1940: *Suomen murteet III A*. Murrekartasto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 188, SKS, Helsinki.
- LABOV, WILLIAM 1972: *Sociolinguistic patterns*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- 1982: Building on empirical foundations. – W. P. Lehmann & Y. Malkiel (toim.), *Perspectives on historical linguistics* s. 17–92. John Benjamins, Amsterdam.
- NAHKOLA, KARI 1988: Suomen kielen vokaalisto ja universaali vokaalitypologia. – Kari Nahkola, *Suomen kielen tyyppioppia* s. 47–61. *Opera fennistica & linguistica* 3. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- NAHKOLA, KARI – SAANILAHTI, MARJA 1990: Lekseemin esiintymistäajuuden vaikutus kielenmuutoksen leksikaaliseen diffuusioon. – *Virittäjä* 94 s. 196–217.
- PHILLIPS, BETTY 1984: Word frequency and the actuation of sound change. – *Language* 60 s. 320–342.
- PÄÄKKÖNEN, MATTI 1973: Tilastotietoja suomen yleiskielen grafeemeista. – *Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 72 s. 318–322.
- RAPOLA, MARTTI 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 283. SKS, Helsinki.
- WANG, WILLIAM 1969: Competing changes as a cause of residue. – *Language* 45 s. 9–25.

AVUNHUUTO LOUNAASTA

Arvoisa kollega Ago Künnap kirjoitti tämän aikakauskirjan viime vuosikerran avausnumerossa artikkelin »uralilaisten kielten jäljistä indoeurooppalaisissa kielissä» (Künnap 1997a). Tämä sinän-

sä kiinnostava aihe on tällä hetkellä suorastaan muodissa — tässä riittänee vain maininta kolmiosta Künnap–Pusztay–Wiik ja heidän nimittämästään niin sanotusta fenougristiikan »vallankumouksesta» — ja